

ҲАҚИҚАТНИНГ ЮЗАГА ЧИҚИШИ ЁКИ АФҒОН УРУШИ МАВЗУСИНИНГ МАТБУОТДА ИЛК БОРА ЁРИТИЛИШИ

Даврон Улуғмуродов

Собиқ шўро армиясининг Афғонистон юртидан олиб чиқиб кетилганига шу йилнинг 15 февралида роппа-роса 25 йил, уруш оловини ёққанига эса (1979 йил 12 декабрь куни армияни Афғонистонга киритиш ҳақида қарор қабул қилинган, 16 декабрдан бошлаб ҳаракат бошланган) 35 йил тўлади. Қўшинни олиб чиқиб кетиш уруш тугади дегани эмас экан. Улар Афғон юртига нафакат қуролли қучларини олиб кирган, балки у ерда уруш деган ёвўз бир махлукнинг уруғини сочган ҳам эканлар. Чунки ўша уруғлар ҳали-хонўз афғон юртининг гоҳ у четида, гоҳ бу четида аланга олиб афғон халқини ўз исқанжасидан қуйиб юбормаяпти. Ўтган вақт мобайнида уруш мушфиқ афғон халқига не-не қулфатларни солмади, қанчадан-қанча бегуноҳ инсонларнинг ҳаётига зомин бўлмади. Шўроларнинг бузғунчи сиёсати натижасида афғон ерларига олиб қирилган қўшин сафидаги турли миллатларнинг неча-неча навжувон йигитлари нега урушаётганини, кимни кимдан ҳимоя қилаётганини англамасдан ҳолок (7118 нафар) бўлмади дейсиз.

Хуш, ўша вақтда ушбу урушнинг бошланиши сабаби, унинг оқибатлари ҳақида олимлар, сиёсатшунослар, ёзувчилар, вақтли матбуот, нашриётлар қандай муносабат билдирдилар.

Айтиш мумкинки, афғон юртида 1979 йили бошланиб Собиқ шўролар ўз армиясини олиб чиқиб кетгунча ва ундан кейинги дастлабки даврда жуда катта адабий жараён юзага кела бошлади. Булар аввало илмий-тарихий ва ҳарбий-методик, мемуар ва бадиий-публицистикада ўз аксини топа бошлади. Ҳаттоки бу мавзуда ёзиш анъанага, яна ҳам очиқроқ айтадиган бўлсак “мода”га айланди десак хато қилмаймиз. Баҳордаги қўзиқоринлардек бодраб чиққан бу нашрларнинг ҳаммаси ҳам урушнинг сабаб ва оқибатларини бор ҳолича кўрсата олмасди. Бунга ўша пайтдаги шўро давлатининг сиёсий цензураси йўл қўймаслиги аниқ эди. 80-йилларнинг иккинчи ярмига келибгина вазият бирмунча юмшади. Сиёсий сиқувларга қарамасдан бу уруш жиддий мавзу сифатида матбуот ва адабиётда ўз ўрнини топмасдан иложиси йўқ эди. Афғон уруши ҳақидаги илк матбуот чиқиши подполковник Ю.Гаврилов ва “Правда” газетасининг ҳарбий муҳбири Т.Гайдар томонидан амалга оширилди. Мақола бошдан оёқ «афғон ерида ҳаммаси жойида, ҳеч қандай уруш йўқ, шўро армияси у ерда шунчаки ўқув машғулоти олиб бормоқда», деганга ўхшаш ёлғон-яшиқларга тўла эди. Бу ҳол 1985 йилгача давом этди. Ундан кейингина секин-аста Афғонистонда ҳақиқий уруш кетаётгани, ҳарбий талофатлар бўлаётгани ҳақида хабарлар босила бошланди. 1986 йилларда ҳам собиқ КПСС МК газета-журнал таҳририятларига, ёзувчи, сиёсатшунослар-олимларга жамоатчилик эътиборига афғон урушини қандай кўрсатиш ҳақида қатъий мезонлар белгилаб берарди. Бу мажбурий тортилган чегаралар бесамар кетди. Чунки бу вақтга келиб афғон уруши ҳақида ҳақиқатни ёзмасликнинг чораси қолмаган эди. Сабаби бегуноҳ йигитларнинг жасади солинган юзлаб тобутлар Афғонистондан лопиллаб оқиб кела бошлаган, буни эса халқдан яшириб бўлмасди.

1988 йилнинг ўзида МДХ давлатларида 80 га яқин афғон урушининг келиб чиқиши унинг оқибатлари ҳақидаги илмий-оммабоп китоблар чоп этилган. «Афғон» фожиасини ёритиш «Московские новости» номли вақтли нашрнинг 1990 йил 19 август сонидagi Алес Адамовичнинг «Сир тугилган уруш» («Спрятанная война») номли таҳлилий мақоласидан кейин ҳаққоний йўналишига тушиб кетди. А.Адамович афғон уруши ҳақидаги асарларни «роман-оратория» деб атади. (Оратория-бу хор ёки оркестр учун ёзилган йирик мусика асари.Д.У.). Ундан кейин белоруссиялик Светлана Алексеевичнинг катта шов-шувга сабаб бўлган «Темир қучган болалар» («Цинковые мальчики»), «Сўнгги гувоҳлар» («Последние свидетели»), А.Боровикнинг «Яна афғон уруши ҳақида» («Афганистан: ещё раз про войну») асарлари нашр этилди. Улар орасида айниқса Светлана Алексеевичнинг асари бадиий

мукаммаллиги, ҳақиқатга яқинлиги билан диққатга сазовордир. Маълумот ўрнида шуни айтиб ўтиш керакки, белоруссиялик адиба Светлана Алексеевич ҳозирги кунда Англияда яшаб ижод қилмоқда. У ерда ёзувчи уруш мавзусидаги асарлари билан жуда машҳур бўлиб кетган.

Мавзумизнинг диққатга молик яна бир томони, ушбу мавзуда жўда кўплаб мемуар асарлар ёзилгандир. Масалан, собиқ СССРнинг КГБ хизматчиси Л.Б.Шебаршин «Москва кафтида» («Рука Москвы».М.1992 г.), полковник А.А.Ляховский ва В.Н.Забродинларнинг «Афғон уруши сирлари» («Тайны афганской войны».М.1991г.), собиқ бош кўмондон маслаҳатчиси М.А.Гареевнинг «Мен қатнашган охириги уруш» («Моя последняя война».М.1996г.) мемуар асарлари бор. Адабий жараёнда мемуар асарларнинг аҳамиятли томони шундаки, муаллиф воқеалар жараёнини ўз кўзи билан кўзатгани боис воқеалар силсиласи ишонарли чиқади. Албатта, муаллифнинг тутган позициясига қараб.

Ўзбекистонда ушбу мавзуда биринчи китоб 1986 йил В.Стуловский томонидан «Ч» вақти билан» («Время «Ч») номи остида Тошкентда нашр қилинди. Кўшни мамлакат бўлган Қозоғистонда эса «Афғонистон: биродарлик, мардлик, жасорат» («Афганистан: братство, мужество, подвиг») номли илк тўплам 1987 йилда босилиб чиқди.

Афғонистондаги уруш ҳақида охириги 80-йиллар охири ва 90-йилларда хорижда, жумладан, АҚШ ва Англияда жўда кўплаб китоб ва мақолалар чоп қилинди. Уларнинг аксарияти Москвада «Иностранная печать о советском военном потенциале» серияси остида тўплаб чоп этилган. Масалан, улар орасида И.Х.Гревемайернинг «Афғонистон кескин қарама-қаршиликлар исканжасида» («Афганистан: сопротивление в динамике»), С.А.Шрарнинг «Афғонистон гувоҳлар шохидлигида» («Афганистан. Свидетельства очевидца») каби асарлари бор. Улар орасида Э.Жерардетнинг «Афғонистонда шўролар қирғини» («Афганистан: советская война») алоҳида аҳамиятга эга. Э.Жерардетнинг мазкур китобда ёзишича: «...собиқ шўро давлатининг афғон ерларига қуролли кучларини киритишидан кўзланган асосий мақсади – ушбу давлатдаги ер ости ва усти ресурсларини ўз назорати остига олиш эди».

Ўзбек вақтли матбуоти ва адабий жараёнида эса 90-йиллар бошидан бошлаб секин-аста бу мавзуга оид асарлар пайдо бўла бошлади. Улар орасида диққатга молик бўлганларидан бири бу ўзбек тилидаги илк китоб Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» ҳужжатли асари бу мавзудаги жиддий чиқиш бўлди десак янглишмаймиз. Ушбу асар «Кровавая пелена» номи остида рус тилига таржима қилиниб, Москвада нашр қилинган. Россия Ҳарбий фанлар академиясининг президенти, армия генерали, йирик ҳарбий олим М.А.Гареев юқорида келтириб ўтганимиз «Мен қатнашган охириги уруш» («Моя последняя война») китобида «Қонли йўргаклар» («Кровавая пелена») асари тўғрисида шундай ёзади: «Машҳур ўзбек ёзувчиси Абдурашид Нурмуродовнинг «Кровавая пелена» номли ажойиб китобини зўр қизиқиш билан ўқиб чиқдим. Китоб ўзининг ҳаққонийлиги, бадийлиги ва ўта фалсафийлиги билан ҳам муҳим аҳамиятга эга. Асар қаҳрамонлари Афғонистонда жанг қилган оддий аскарлардир. Муаллиф китобида «оддий аскарлар овоз бермоқда, ана шу урушни бошлаганлар эса жим, сукут сақламоқдалар», дея мана шу фожиа бошида турганларни халқ билан юзма-юз бўлишга, ҳақ гапни бор овозлари билан айтишга чақиради.

Мен ҳам афғон урушида қатнашганман. Шу боис ҳамма масъулиятни зиммамга олиб, бор ҳақиқатни айтишга чоғландим», дея Афғонистон фожиасининг юқори доираларда қандай ҳал қилинганлигини ўз китобида батафсил ёритади.

Ҳақиқатан, 90-йилларда Абдурашид Нурмуродовнинг «Қонли йўргаклар» асари уруш ва инсон ҳақидаги энг мукаммал, урушнинг инсон қалби ва жисмига қанчалар мудҳиш фалокатлар олиб келиши мумкинлигини кўрсатиб берган ягона асар деб баҳоласак хато қилмаймиз.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак мазкур мавзу (вақтли матбуотда эълон қилинган бир неча мақолаларни ҳисобга олмаганда) ўзбек адабиётшунослигининг қўл тегмаган томонларидан бири бўлиб қолмоқда. Уни илмий тадқиқ қилиш вақти аллақачон келди.